

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ЗМІСТУ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ У 50 – 90-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено історико-педагогічний аналіз наукових і практичних доробок з розвитку змісту початкової освіти в історії вітчизняної педагогіки; визначено етапи розвитку змісту початкової освіти.

У суспільних умовах реформування освіти, що здійснюється на принципах, визначених у Законі України "Про загальну середню освіту", виникає необхідність якісних змін у галузі освіти, обґрунтування мети, змісту, методів навчання і виховання, які сприяли б формуванню соціально активної особистості. Зміна ідеології освіти і, відповідно, її мети щодо розвитку особистості учня ставить перед суспільством проблему історико-педагогічного дослідження розвитку української школи. Аналіз тенденцій розвитку системи освіти України в другій половині ХХ століття створює передумови для вдосконалення змісту освіти на сучасному етапі розвитку.

Основні аспекти розвитку змісту початкової освіти й педагогічної думки досліджували такі вчені: Н.М. Дем'яненко, М.Б. Євтух, Н.Г. Никало, Б.М. Ступарик, О.В. Сухомлинська, М.Д. Яремченко та ін., наукові праці яких стали помітним внеском у розроблення педагогічної освіти України. Проблеми змісту початкової освіти вивчалися такими вченими-практиками як М.М. Скаткін, І.Я. Лернер, В.В. Раєвський, В.С. Ледньов. У сучасних науково-педагогічних дослідженнях розглядаються різні аспекти організації початкової освіти.

Метою статті є аналіз наукових і практичних напрацювань у розробці змісту української освіти в історії вітчизняної педагогіки і психології, визначення етапів розвитку змісту початкової освіти у другій половині ХХ ст. у межах хронологічних рамок.

Об'єкт дослідження – історія розвитку змісту початкової освіти у другій половині ХХ століття.

Предметом дослідження є тенденції розвитку змісту початкової освіти України другої половини ХХ століття.

Відповідно до мети дослідження визначено його основні завдання: проаналізувати соціально-економічні та педагогічні передумови розвитку змісту початкової освіти у другій половині ХХ ст.; визначити і охарактеризувати основні етапи процесу розвитку початкової освіти в межах хронологічних рамок.

Методи дослідження – історичний, проблемний і структурний у їх нероздільній єдності. Крім того, використовуються пошукові методи аналізу, синтезу, теоретичного та історичного узагальнення історичних фактів; аналіз наукових історичних концепцій становлення та розвитку змісту початкової освіти України.

Другу половину ХХ століття в історії України умовно поділяють на три періоди, що мають суттєво відмінний історичний зміст. Перший – це часи "відлиги", коли була зроблена спроба частково реформувати тоталітарну радянську систему, перетворити її життєздатний суспільний організм. Другий період став часом політичної та ідеологічної реакції, прогресуючого занепаду й розкладу тоталітарної системи. Третій період, що охопив останнє десятиріччя минулого століття, позначений здобуттям Україною незалежності, характеризується кардинальними змінами політичного і соціокультурного життя суспільства. Процеси, що відбувалися в економіці України протягом цього часу, неодноразові спроби реформ не могли не позначитися на стані освіти.

Перша половина 50-х років ХХ століття була найбільш сприятливою для Української РСР за економічними показниками: стабільно, на 5% щороку, зростала продуктивність праці, підтримувалася товарно-грошова збалансованість. У кінці 50-х років почалися деякі економічні труднощі, але індустриальне виробництво в 60-70-ті роки продовжувало зростати. У цей період Радянський Союз досяг своєї найбільшої могутності. Однак друга половина 70-х років була позначена стагнацією державно-соціалістичної економіки; на початку 80-х років економіка знаходилась уже в стані глибокої кризи. СРСР досяг високого рівня виробництва, особливо у воєнно-промисловій сфері, проте, оскільки механізму гнучкого оновлення інтелектуальної та технічної культури не існувало, економіка фактично існувала за рахунок системи економічного насильства, яка не розв'язувала протиріч, а заганяла їх углиб.

Таким був економічний стан післясталінської доби, яка в часи Хрущова офіційно називалася "великим десятиліттям", а після його усунення – "розвинутим соціалізмом". Це була доба поступового розкладу тоталітарної системи, що закінчилася повним розпадом 1991 року при спробі її реформування [1: 728].

Сфера освіти протягом другої половини ХХ століття зазнавала істотних змін і перетворень. Її намагалися реформувати, щоб змусити ефективніше відповідати завданням модернізації суспільства на соціалістичних засадах. Відповідно до цих умов відбувалося становлення та розвиток змісту початкової освіти.

У 1934 році в СРСР відбулося впорядкування структури шкільної освіти. Початкова школа стала частиною єдиної загальноосвітньої школи, її першим ступенем. Закінчення початкової школи відкривало для учнів можливість для продовження загальної освіти. Ця роль початкової школи збереглася надалі під час усіх перетворень радянської системи освіти від запровадження початкового всеобучу у 1930 році до курсу на всезагальну середню освіту молоді в середині 60-х – наприкінці 80-х років.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни в Україні розпочалась масштабна робота з відродження народного господарства та відновлення загальноосвітньої школи. Здійснювалася відбудова і будівництво

шкільних приміщень, значне розширення мережі шкіл і збільшення числа учнів у них. У 1949 році в країні було здійснено перехід до загальної обов'язкової семирічної освіти. Витрати на освіту у 1950 році порівняно з 1940 р. зросли в три рази і склали 5,7 млрд. крб. [2: 306].

Комуністична партія розглядала освіту як найголовнішу частину своєї ідеологічної системи. Директиви ХІХ з'їзду КПРС у галузі освіти передбачали під час п'ятої п'ятирічки у 1951 – 1955 рр. завершити перехід від семирічної до загальної – десятирічної – середньої освіти у великих промислових і культурних центрах країни – столицях союзних республік, містах республіканського підпорядкування, обласних, краєвих та найбільших промислових центрах; здійснити підготовку умов для повного введення у наступній п'ятирічці загальної середньої освіти в решті міст і сільській місцевості; збільшити будівництво міських і сільських шкіл приблизно на 70% порівняно з попереднім п'ятирічним планом [3: 70].

Вирішуючи ці завдання, органи народної освіти працювали над зміцненням початкової і семирічної школи, оскільки від рівня їх роботи залежав успішний розвиток середньої школи. Серйозною перешкодою на шляху реалізації середньої освіти в масштабах, передбачених п'ятирічним планом, були у цей період неуспішність та другорічництво і, як наслідок, значний відсів учнів зі школи. На кінець 1953-1954 навчального року в Радянському Союзі в цілому у I-IV класах залишалося 96,9% з усіх учнів, які розпочали навчання 1 вересня [3: 71]. Фактично відсотки відсіву означали, що школу перестали відвідувати десятки тисяч дітей. У 1952-1953 навчальному році в Україні більше 100 тисяч дітей 7-15 років не було охоплено навчанням. Наступного навчального року зі шкіл біло відсіяно 77 тисяч учнів, причому за перше півріччя тільки зі шкіл Києва вибуло більше 1000 дітей [4: 47].

Водночас у практиці роботи українських шкіл відзначався відрив від життя. У рішенні ЦК КП України "Про недоліки у роботі Міністерства освіти щодо керівництва школами Української РСР" від 16 квітня 1953 р. зазначалося, що в багатьох школах України викладання основ наук велось на низькому ідейному і науковому рівні [4: 46]. Невисокою залишалася якість навчання. Над пошуком шляхів розв'язання цієї проблеми працював видатний радянський вчений-педагог М.О. Данилов [5].

Перша половина 50-х рр. позначена серйозними змінами у мережі шкіл. Зокрема, малокомплектні школи ліквідувалися, а великі початкові школи реорганізовувалися у семирічні. Однак нерідко ця робота здійснювалася поспішно і необґрунтоване скорочення малокомплектних початкових шкіл зумовлювало погіршення задоволення ними потреби населення а освіти.

До середини 50-х років ХХ століття основні зусилля радянської школи спрямовувалися на підготовку учнів до навчання у вузах і технікумах і, на думку керівних партійних органів, не давала потрібної підготовки до практичної діяльності, для роботи у промисловості та сільському господарстві. Таким чином, з 1954 р. Міністерство освіти України приступило до впровадження в загальноосвітніх школах виробничого навчання, маючи на меті поєднання загальноосвітньої підготовки з підготовкою до практичної діяльності в різних галузях народного господарства.

У резолюції ХІХ з'їзду Компартії України (1956 р.) перед партійними органами на місцях ставилося завдання забезпечити подальший розвиток народної освіти, підвищити рівень навчально-виховної роботи в школі, вжити заходів до практичного здійснення політехнічної освіти, забезпечити зв'язок навчання з суспільно корисною працею. У 1955-1956 навчальному році до навчального плану школи як самостійний предмет було введено ручну працю у I-IV класах. Однак складність цього завдання полягала у неготовності вчителів та матеріально-технічної бази до його виконання.

У 1956 році ХХ з'їзд КПРС запропонував не тільки запровадити викладання нових предметів, які давали б основи знань у сфері виробництва, але й систематично залучати учнів до праці на підприємствах, дослідних ділянках і шкільних майстернях. Було визнано необхідним перебудувати навчальні програми середньої загальноосвітньої школи з метою її тіснішого зв'язку з виробничою практикою.

Питання перебудови системи народної освіти в середині 50-х років було винесено на обговорення громадськості. 24 грудня 1958 року Верховна Рада СРСР прийняла "Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР", який визначав основні шляхи подальшого розвитку радянської загальноосвітньої школи. У квітні 1959 року питання про перебудову школи було винесено на розгляд Верховної Ради УРСР, яка ухвалила "Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР". Структура і діяльність школи значно перебудовувалися. Замість загальної обов'язкової семирічної освіти вводилася загальна обов'язкова восьмирічна освіта, було визначено типи навчальних закладів, які давали повну середню освіту. Головним завданням радянської школи стаття 1 Закону визначала "підготовку учнів до життя, суспільно-корисної праці, дальше підвищення рівня загальної і політехнічної освіти, підготовку освічених людей, які б добре знали основи наук, виховання молоді в дусі глибокої поваги до принципів соціалістичного суспільства, в дусі ідей комунізму. Провідним началом життя і виховання в середній школі повинен стати тісний зв'язок навчання з працею, з практикою комуністичного будівництва". Було визнано за потрібне вже з перших років навчання готувати дітей до того, що вони повинні надалі брати участь у суспільно корисній праці [6: 226].

Переведення шкіл з семирічного на загальнообов'язкове восьмирічне навчання було розпочато з 1959-1960 навчального року і закінчено у 1961-1962 році. У невеликих населених пунктах зберігалися невеликі початкові школи у складі I-IV класів, після закінчення яких учні мали переводитися в п'яті класи найближчих шкіл [6: 227].

Слід зазначити, що спроба поєднати загальну і політичну освіту з професійною підготовкою в багатьох школах себе не виправдала.

У кінці 50-х років починаються теоретичні та експериментальні пошуки шляхів вдосконалення змісту шкільної освіти. Предметом розгляду стало широке коло питань, а саме: залежність змісту освіти від рівня і характеру розвитку економіки, науки, техніки і культури; особливості вікового розвитку учнів на різних ланках навчання; принципи побудови програм виховної роботи; організація і методи політехнічної освіти; міжпредметні зв'язки, навчання і розвиток.

Основними етапами розвитку змісту початкової освіти у другій половині ХХ століття визначено наступні:

I. 50-ті – середина 60-х років: панування традиційного змісту початкової освіти, спрямованого на накопичення учнями певного переліку знань. Протягом 1951–1955 рр. у галузі освіти стояло завдання завершити перехід від 7-річної до загальної середньої освіти у великих промислових і культурних центрах країни. З середини 50-х рр. основні завдання радянської школи спрямовувалися на підготовку учнів до навчання у вузах і технікумах. У 1958 році відповідно до закону "Про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти в СРСР" у школах вводилися нові навчальні програми і плани, які визначали зміст політехнічної освіти. Відтак, у початкових класах було запроваджено навчання ручній праці. У 1959 р. відбулося введення загальної обов'язкової 8-річної освіти. Початкова школа втратила свою функціональну самостійність і стала лише фундаментом подальшого навчання. Протягом зазначеного періоду вносилися корективи у зміст початкового навчання, однак наукового обґрунтування вони не мали. Таким чином, до середини 60-х років початкова школа залишалася на рівні довоєнних вимог.

II. II половина 60-х – 70-ті роки: період суттєвого вдосконалення змісту початкової освіти на основі наукової теоретичної концепції його конструювання. У цей період відбувалося суттєве вдосконалення змісту початкової освіти. Було переглянуто психолого-педагогічні концепції початкової освіти, виявилася наукова неспроможність поглядів, згідно з якими здібності молодших школярів до абстрагування та узагальнення розвинуті ще слабо, тому їх навчання слід здійснювати на конкретному матеріалі. Тому була розроблена концепція розвиваючого навчання (В.В. Давидов, Л.В. Занков, Д.Б. Ельконін). З'ясувалося, що 4-річна початкова школа була структурою ізольованою від решти ступенів навчання. Відтак, з 1971 р. навчання в початковій школі скоротилося з 4-х до 3-х років. Була розроблена (М.А. Пишкало та ін.) методична система навчання молодших школярів, яка включала нові цілі, зміст, методи, форми і засоби навчання, а також комплекс взаємозв'язків між цими компонентами. Основними тенденціями реформування змісту початкової освіти на цьому етапі був перехід від традиційно-концентричного принципу побудови навчальних програм до лінійно-концентричного визначення змісту предметів, підвищення теоретичного рівня засвоєння знань, прискорення темпів навчання.

III. 80-ті роки: реформування змісту початкової освіти відповідно до збільшення її тривалості з трьох до чотирьох років із урахуванням принципів розвиваючого навчання. З 1981 року розгорнулася робота з побудови системи початкового навчання дітей з 6-річного віку. У 1984 р. "Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи" запроваджували дослідне навчання шестирічок. Труднощі в реалізації цієї програми зумовлювалися з недостатньою розробкою психолого-педагогічних, методичних питань і з недоліками професійної підготовки учителів. Ґрунтовного перегляду принципів освіти не було здійснено. Освітні реформи не дали очікуваних результатів. У кінці 80-х рр. ідеї розвиваючого навчання почали використовуватися в масовій початковій школі.

IV. 90-ті роки: побудова нового змісту початкової освіти відповідно до мети та завдань національної школи. Здобуття Україною незалежності висунуло актуальні вимоги до змісту початкової освіти. Нові історичні реалії позначили появу нової освітньої парадигми. Нормативні документи 90-х рр. у галузі початкової освіти засвідчили оновлення її змісту. Зміст початкової освіти став варіативним. Велася активна підготовка до його реформування.

Зміст освіти на кожному етапі суспільного буття залежить від рівня розвитку науки і культури, специфіки системи народної освіти, відведеного часу, теоретичного і практичного значення окремих галузей науки в загальній системі людських знань, завдань суспільства і держави у галузі політики, економіки, виховання. Розвиток змісту початкової освіти України в другій половині ХХ ст. також відбувався під впливом прогресивних ідей, із зміною суспільних відносин виникали різні системи навчання, одні педагогічні ідеї змінювались іншими.

Таким чином, при визначенні перспектив розвитку освіти в Україні повинні враховуватись особливості нашого суспільства, ті завдання, які стоять перед освітою України на сучасному етапі. Необхідно також зберегти і використовувати досягнення педагогічної думки, організаційні форми і методи, які історично склалися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Попович М.В. Нарис історії культури України. – К.: "АртЕк", 1998. – 728 с.
2. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні. – К.: Вікар, 2003. – 335с.
3. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1941 -1961) / Под ред. Ф.Г. Паначина, М.Н. Колмаковой, З.И. Равкина. – М.: Педагогика, 1988. – 272 с.
4. Завадская О.А. Развитие общеобразовательной школы Украины в период становления коммунизма (1959-1968 гг.). – К., 1968. – С. 47.
5. Данилов М.А. Дидактические пути повышения качества знаний учащихся // Советская педагогика. – 1948. – № 7.
6. Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної в Українській РСР / Керівні матеріали про школу. – К.: "Радянська школа", 1962. – С. 226.

Денисюк Т.Ф. Историкографический анализ развития содержания начального образования Украины в 50-90-х годах ХХ века.

В статье анализируются научные и практические наработки в развитии начального образования в истории отечественной педагогики и психологии. Определены основные этапы развития начальной школы во второй половине ХХ столетия.

Denysyuk T.Ph. Historiographic analysis of contents development in primary education of Ukraine in 50-90s of the XXth century.

The article analyzes scientific and practical findings in the sphere of primary education development in the history of Ukrainian pedagogics and psychology. It also studies the basic stages of primary school development in the second half of the XXth century.